

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDAKİ DÖNEMDE DÜNYA EKONOMİK VE SİYASİ DENGELERİNDEKİ DEĞİŞMELER

Yard. Doç. Dr. O. Nasuhi ŞAHİN
Öğr. Gör. İbrahim BAKIRTAŞ**

ÖZET

Bu çalışmada, gerek iktisat gerekse siyaset tarihinde Felaket Çağı olarak nitelendirilen 1918-1945 arası dönemde ekonomik, siyasi ve sosyal açılarından dünya denge oluşumları ve merkez kaymaları incelenecektir. Çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, 1918'ten 1929 Büyük Buhran'a kadar geçen dönem ve oluşan dengeler üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde, 1929-1939 arası dünya ekonomik krizi (Büyük Buhran veya Büyük Çöküş) ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan etkileri ile Büyük Buhran'ın ardından 1939-1944 arası oluşan dünya ekonomik, siyasi dengeleri ve İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri incelenecektir.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı bir felaket olmakla beraber, bu dönemin sadece ekonomi ve uygarlık açısından geçici olduğu varsayıldığında, savaş sonrası dönemde Dünya ekonomisinin savaş yıkıntıları ve yaralan sanlıktan sonra tekrar eski ivmesi-K döneceği ve bu noktadan gelişme trendine devam edeceği beklenebilirdi. Ancak,

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi
Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Görevlisi

belirtilen varsayım ve sonuçları gerçekleşmedi. Aksine, bu dönem İkinci Dünya Savaşı'nın altyapısını oluşturacak siyasi ve sosyal gelişmelerin olduğu bir dönem oldu. Bu dönemdeki ekonomik gelişmelerin (özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Doğu Bloku ülkelerinde) savaş ekonomisi ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle ki, iki savaş arası dönem ve özellikle 1929 Büyük Buhranı 20. Yüzyıla yön verecek gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır.

Bir takım siyaset bilimci ve iktisatçı, savaşlar arası dönemde sözü edilen ekonomik krizin olmaması durumunda, 20. yüzyılı etkileyen bir Hitler'in bir Roosevelt'in kesinlikle olmayacağını ileri sürmektedir. Hatta, Sovyet sisteminin ciddi bir ekonomik rakip ve dünya kapitalizmine bir alternatif olarak görülmeceğini de görüşlerine eklemektedirler. Ekonomik krizin, bilindiği üzere yarattığı sonuçlar, tüm dünya için bir felaket olmuştur. Bu nedendir ki, 20. Yüzyılın ikinci yansının ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmelerini anlayabilmek için, ekonomi literatüründe önemli bir-yeni olan iki savaş arası dönemdeki ekonomik krizin iyi kavranılması gerekmektedir.

Gerek iktisat gerekse siyaset tarihinde Felaket Çağı olarak nitelendirilen 1918-1945 arası dönemde ekonomik, siyasi ve sosyal açılarından dünya denge oluşumları ve merkez kaymalarının inceleneceği çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 1918'ten 1929 Büyük Buhran'a kadar geçen dönem ve oluşan dengeler üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde, 1929-1939 arası dünya ekonomik krizi (Büyük Buhran veya Büyük Çöküş) ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan etkileri ile Büyük Buhran'ın ardından 1939-1944 arası oluşan dünya ekonomik, siyasi dengeleri ve İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri incelenecektir.

I. 1918-1929 ARASI DÖNEMDE EKONOMİK-SİYASİ VE SOSYAL DENGELER DEĞİŞİMLERİ VE YENİ OLUŞUMLAR

1. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Genel Durum

Birinci Dünya Savaşı eski dünyanın, esas olarak Avrupa'nın, sanayi kültür merkezleri bölgelerini tahrip etmiştir. Savaş sonrası dönemde savaş öncesine göre önemli sayılabilecek bir takım değişimler olmuştur. Savaş sonrası dönemde XIX. yüzyılın bujuva uygarlığının büyük bir yara aldığı, dünya devriminin Meksika'dan Çin'e, Türkiye'den Rusya'ya geniş bir alanda etkisini göstermeye başladığı, bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma hareketlerinin Magrib'ten Endonezya'ya kadar yayıldığı görülmüştür. Bu sosyal ve siyasi gelişmelerin yanında, Birinci Dünya Savaşı'nı, özellikle kişisel olmayan piyasa işlemlerinin etkin olduğu bölgelerde, dünya çapında büyük bir ekonomik çöküşe neden olacak gelişmeler yaşandı. (HOBBSAWM, 1996:106)

Eski dünyayı büyük ölçüde etkileyen savaş sonrası bu gelişmeler karşısında daha şanslı olduğu düşünülebilecek olan Amerika Birleşik Devletleri bile, bu ekonomik krizden kurtulamamış, hatta bu gelişmelerin merkezi olmuştur. Kısaca, iki dünya savaşı arasındaki dönemde dünya ekonomisinin büyük bir çöküş yaşadığı görülmüştür. (EDGE& LINTNER, 1996:355). Savaş izleyen yıllarda başlayan durgunluk beraberinde kriz ve belirsizlik ortamı meydana getirmiştir. Ancak krizin nasıl giderileceğini bu dönemde kimse bilmiyordu, çünkü klasik iktisadın en önemli gücü olan görünmez el ekonomiyi dengeye getirememekte ve Say'ın dediği gibi "her arz kendi talebini doğurur" kuralı işlememekteydi.

2. Kapitalist Sistemin Sorgulanması

Kapitalist bir ekonomide değişkenler arası ilişkiler ve değişkenlerin işleyişle- pürüzsüz değildir. 1929 öncesi dönemde bu durum biliniyordu, hatta bu pürüzlere rağmen meydana gelen dalgalanların yüksekliği ve uzunluğu gelişen dünya ekonominin bütünleyici parçaları olarak kabul ediliyor. İş çevreleri ve iktisatçılar ekonomik dalgalanmalara, yani ekonomide ısınma ve çöküş dönemlerine, XIX. yüzyıldan beri alıştı ve bu ekonominin kendi dinamiklerine bağlı olarak giderile- eği düşünülüyordu. Çünkü, bu dalgalanmalar belli periyotlarla çeşitli şekillerde onaya çıkıyordu (STENVART, 1980:32).

XIX. yüzyılın sonunda bu belli periyotların uzunlukları ilk kez dikkat çek- eye başladı. Buna bağlı olarak araştırmacılar, geçmiş dönemlerde görülmedik bir kriz durumunun gelecekte oluşabilme olasılıkları üzerinde çalışmaya başladılar. Hecksher 1850'den 1870'lerin başına kadar geçen dönemde, daha önce hiç görülme- iş bir küresel ısınmayı, yirmi yıla yakın bir süre ekonomik belirsizlik izlemiş ve ardından da bu dönemin tersine dünya ekonomilerinde bariz bir şekilde ilerleme irrülmişti. Bu gelişmelere ilişkin olarak, Rus iktisatçı N.D. Kondratyev uzun r- ağı boyunu inceleyen bir model geliştirmiş, ancak, bu açıklamaları o dönemde pek rağbet görmemiş, hatta bazı istatistikçiler bu uzun dalgalanmaların varlığını bile red- jermiştir.

Büyük Buhran öncesinde uzun, orta ve kısa dalgalanmalar - çiftçilerin hava koşullarındaki iniş çıkışları kabul etmeleri gibi- iş çevreleri ve iktisatçılar tarafından iobul edilmekteydi. Çünkü, bu dalgalanmalar fırsatlar ve sorunlar yaratabileceği bireyle- r ve firmaların refahına ya da iflasına yol açabileceği kabul edilmekteydi. Ancak, Li Marx, gibi sosyalistler bu dalgalanmaların kapitalizmin bir sonucu olduğunu ve hmların sonunda altından çıkılmayacak iç çelişkiler doğuracağını ve böyle bir in ekonomik sistemin varlığını da tehdit edeceğini ileri sürmekteydi. Sosya- rin bu beklentileri, o dönem itibarıyla içinde bulunulan genel dünya düzeninin • girmeye başladığı belirsizlik ve risklere dayanmaktaydı (STEWART, 1980:25).

3. Dünya Ekonomisinin Büyüme Eğilimi ve Küreselleşme

Dünya ekonomisi 1850'lerden sonraki elli-altmış yıllık dönemde, dalgalan- ara bağlı çöktürülen bir sonucu olarak ani ve kısa süreli krizler dışında Birinci • a Savaşına kadar büyümeye devam etti. Nitekim, 1876 Sanayi Devriminden iren dünya ekonomisi tarihi teknolojik ilerleme, sürekli ama dengesiz ekonomik ümenin ve giderek artan küreselleşmenin tarihi oldu. Bu gelişmeler dünya ça- :a işbölümünün giderek yayılmasına ve karmaşık boyutlara ulaşmasına neden . Teknik ilerleme, dünya savaşları çağını hem dönüştürerek hem de bu dönüştü- - etrafında dönerek felaketler çağı olarak belirtilen 1914 ve 1945 arasında eko- :k, sosyal ve siyasi alanda dünya dengelerini sarsmıştır.

1929-1936 yılları arasında Büyük Kriz'in en üst noktaya varacak şekilde bir isabet olmasına karşılık, bu dönemde dünya ortalaması dikkate alındığında ekon- nın Düyüme durmadı, sadece yavaşladı. Belirtilen dönem itibarıyla, zamanın en iyük ve zengin ekonomisi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde 1913 ile 1938 ansında GSMH'nin kişi başına büyüme hızı ılımlı bir düzeydeydi. (HOBBSBOWM, •98:108).

Diğer alanlarda da okduğu gibi, uluslararası ticaret başta olmak üzere, küreselleşme kavramı içinde yer alan hareketlilikte iki savaş arası dönemde büyük bir yavaşlama meydana geldi (Ayrıntılı bilgi için bkz. MUNDELL, 1981). Bilindiği üzere, savaş öncesi yıllar tarihte bilinen büyük göç dönemlerinden biri olmuştur. Bu hareketlenme savaşların ya da siyasal sınırlamaların yol açtığı kesintilerle, savaş sonrası dönemde geriledi (HIRST and THOMPSON, 1998:51). 1914'ten önceki son on beş yıl içinde yaklaşık 15 milyon kişi Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşti. Savaş döneminde ise, bu rakam 5 milyona geriledi. İberya'dan, daha çok Latin Amerika'ya yapılan, göç 1911-1920 arası dönemde 1.750.000'den 250.000'in altına düştü.

Bu gelişmelere paralel olarak, dünya ticareti Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında krizin yarattığı bunalımın ardından savaş öncesi düzeye çıktıysa da 1929'daki Büyük Kriz sırasında bu oran düştü ve bir daha 1913 yılının dünya ticaret hacminin üzerine ancak felaket çağının bitimi olan 1948'den sonra yükselbildi. (ROSTOW, 1978:669).

Gerek iş çevreleri gerekse hükümetler İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı geçici kesintilerden sonra dünya ekonomisinin 1914 öncesi mutlu günlere döneceğini beklemişlerdi. Gerçekten de, hem iş dünyası hem de hükümetler daha yüksek ücretler ve daha kısa çalışma saatleri aracılığıyla üretim maliyetlerini yükselten son derece güçlü bir iş gücü ve sendikalarla rahatsız olsalar da, en azından devrim ve iç savaşlarla kesintiye uğramış ülkelerde savaş sonrası ekonomik ısınma bekliyorlardı (ALBERTINI, 1983:97). Ancak, yeni koşullara uyum sağlamanın beklendikenden daha zor olduğu görüldü. Belirtilen bu fiyat ve ekonomik ısınmalar 1920'de çöktü. Bu durum beraberinde iş gücünün zayıflamasına neden olurken, İngiltere'de işsizlik %10'un üzerine çıktı ve sendikalar 1932'lere kadar geçen 12 yıllık sürede üyelerinin yarısını kaybetti. Böylece denge işverenlerin lehinde bozuldu ve refah düzeyinde azalma meydana geldi.

4. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Ülke Ekonomileri ve Büyük Buhran'ın Kendini Hissettirmeye Başlaması

Savaşta taraf olan ülkeler, özellikle de kendi topraklarında savaşanlar ekonomik ve mali açıdan yıpranırken, savaşta tarafsızlığını koruyan İskandinav ülkeleri, Hollanda ve İsviçre, savaşı da fırsat bilerek, zenginliklerini artırmışlardır. Ancak, bu fırsattan en çok Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Latin Amerika ülkeleri yararlanmıştır. Mali ve ekonomik açıdan, savaş sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ticaret fazlalannın arttığı ve dünya altın stokunun önemli kısmının elde ettiği görülmektedir.

Bu dengenin yanında, uluslar savaşın sarstığı sağlam mali yapı ve altın standardının koruduğu sağlam istikrarlı para politikalarına dönmek için bu dönemde büyük çaba harcadı. 1922 ve 1926 arasında bu çabaların karşılığında uluslar belli ölçülerde başarılı olduysa da, Almanya'dan Sovyet Rusya'ya kadar uzanan kuşakta, parasal sistemde büyük ölçüde çöküş yaşandı. Bunun en marjinal örneği, 1923'te Alman para biriminin 1913'deki değerinin milyonda birine inmesidir. Diğer bir ifadeyle Alman para biriminin pratikteki değerinin sıfıra inmesi (FOREMAN-PECK, 1983:229). Özetle, özel tasarruflar iş dünyası için neredeyse tam bir iş sermayesi boşluğu yarattı. Bu gelişmeler İkinci Dünya Savaşı'nın dolaylı bir nedeni

olarak gösterilen Alman ekonomisinin dış borçlara olan bağımlılığını artırdı. Bu gelişmelere paralel olarak, Alman ekonomisi son derece kırılgan hale geldi (CARR, 1973:134). Parasal anlamda özel tasarruflar düşük düzeyde olsa da Almanya'ya göre, bu dönem için, Rusya'nın durumu nisbi olarak daha iyiydi.

1922'lere kadar maliye ve para politikalarını kontrol etmede hükümetlerin dünya konjonktürüne ayak uyduramaması ve dışal şokların, bu politikalar yapılsa bile uygulanmasını sınırlandırmasına paralel olarak, özellikle yaşanan büyük enflasyonist baskılar için hükümetlerin sıkı para politikaları uygulamaması ve para birimini değiştirme kararına üzerine sona erdi. Ancak bu gelişme, o dönem için, Almanya'da sabit gelir ve tasarruflarla yaşayan halkın sonu oldu. Dış şoklar ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda oluşan dış borç ve savaş tazminatları ise, Orta Avrupa'yı Faşizme hazırladı.

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaş psikolojisi 1924'te yatıştı ve dengeler savaş öncesi döneme dönme eğilimi kazandı. Bu dönemde küresel büyümeye dönüşenebilecek gelişmeler de oldu. Ancak, bu tarihten itibaren 1929'a kadar geçen süreçte ekonomik göstergeler tekrar saptmaya başladı. Nitekim, bu yıllar arasında Kuzey Amerika'da yer alan çiftlikler de dahil, bazı hammaddenin ve gıda maddelerinin fiyatları kısa bir iyileşmenin ardından tekrar gerilemeye başladı ve Batı Avrupa'nın büyük kısmında işsizlik sürekli olarak artmaya başladı.

Çizelge 1: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Savaş Tazminatları ve Borç Ödemeleri, 1919-1931 (Milyon Sterlin)

	Alman Tazminatı	Savaş Alacakları	Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın Alacakları	Toplamı	Savaş Borca Ödemeleri
ABD	36 700	493 400		451 100	
İngiltere	121 000	71 300	200	192 500	326 200
Fransa	273 000	500	200	272 700	109 400
İtalya	58 700	100	1 400	60 200	31 300
Belçika	126 200		100	126 300	7200
Yugoslavya	34 200		2300	36 500	1 500
Romanya	5 600		200	5 800	1 800
Yunanistan	21 000		10 000	31 000	1 700

Kaynak: SÖNMEZ, 1998, s.70.

Her iki göstergeden hareket edildiğinde ekonomide ciddi bir zayıflama olduğu görülmektedir. Bu gelişmelere paralel bir sonuç olarak temel ürünlerin fiyatları, talebin üretime ayak uyduramaması nedeniyle yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda dünya ekonomisi birkaç yıl içinde tekrar problemlerle karşı karşıya kaldı. Komünist Enternasyonal ekonomik sırtının zirvesinde yeni bir ekonomik krizi önceden görmüştü ve bu gelişmenin yeni değişimlere yol açacağını ileri sürmüştü. Ancak, kimse 29 Ekim 1929'da New York Borsası'nın çökmesiyle başlayan krizin bu denli derin ve evrensel olacağını beklemiyordu (GALBRAITH, 1975:43-44).

Meydana gelen kriz bir anda kapitalist dünya ekonomisini çöküşün eşiğine getirdi. Bu risk ve belirsizlik ortamında, ekonomik göstergelerdeki aşağıya doğru hareket diğer göstergelerdeki saptmayı güçlendirerek dünya ekonomisini tam bir kısır döngüye sürükledi.

II. 1929-1944 ARASI DÖNEMDE BÜYÜK BUHRAN VE BUHRAN'IN DÜNYA DENGELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. 1929-1936 Döneminde Ulusal Bunalmalar ve Beklentiler

1929 yılı izleyen yıllarda, sanayileşmiş dünyayı baştan başa kapsayan uluslararası sermayenin büyük miktarda ve dikkat çekecek biçimde Almanya'ya aktığı görülmektedir. 1928 yılında dünya sermaye ihracatının yarısını tek başına Almanya yapmaktaydı. Bu gelişmeler o dönem için Almanya'nın 20 ile 30 trilyon mark borçlanmasına neden oldu. 1929 krizinde, buna paralel olarak Alman ekonomisi bir kez daha kırılgan hale geldi.

Nitekim, 1929-1936 yılları arasında iki güçlü ekonominin (Amerika ve Almanya) resesyona girdiği görülmektedir. Bu durum üretim düzeyinin azalması anlamına gelmektedir. Bu dönemde özellikle, temel malların üretiminde bir kriz meydana gelmekteydi ve bu gelişme 1931 Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan listelerde yer alan, dış ticareti birkaç temel mala bağlı olan ülkeleri (Bu ülkeler; Arjantin, Avustralya, Kolombiya, Balkan Ülkeleri, Bolivya, Brezilya, Malaya, Hindistan, Kanada, Şili, Küba, Mısır, Ekvator, Finlandiya, Macaristan, Meksika, Endonezya, Yeni Zelanda, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezuela) de krize soktu. Özetle, 1929'da başlayan bu gelişme *Depresyon'u* kelimenin tam anlamıyla bir kimlik kazandı.

Büyük Buhran, sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük kısmı için kitlesel işsizliğe neden olurken, ilgili ülkelerde alınacak siyasi ve ekonomik kararlar üzerinde büyük ve yaralayıcı etki meydana getirdi. Çünkü, işsizlik yardımı da dahil sosyal güvenlik sisteminin özellikle uzun dönemli işsizlik için yeterli olmadığı görüldü. Büyük Buhran'ın yol açtığı felaket ve belirsizlik duygusunun iş çevreleri ve politikacılar arasında yaygınlık kazanması, krizin şiddetini daha da arttırdı.

Krizin daha büyük boyutlara ulaşmasını engelleyen ise, bu dönem itibarıyla halkın iş çevreleri ve politikacılara nazaran daha olumlu beklentilere sahip olmasıydı. Şöyle ki, kitlesel işsizlik ve tarım ürünü fiyatlarındaki düşüş politikacıların ve iş çevrelerinin krizin atlatılmasına ilişkin beklentilerini yok etti. Aynı dönemde kitle diye tanımlanan yoksul insanlar ise, kendi ihtiyaçlarının karşılanacağı konusundaki umutlarını bu dönemde bile kaybetmediler (Ayrıntılı bilgi için bkz. DAVIS, 1975).

2. Kriz Dönemi Boyunca Uluslararası Ticaretin Genel Görünümü

Kriz döneminin başlan olarak nitelendirilebilecek olan, 1929-1932 arasında dünya ticareti de, bu olumsuz gelişmelere bağlı olarak, %60 oranında azaldı. Çünkü, devletler kendi ulusal piyasalarını ve paralarını dünya ekonomisindeki belirsizlik ve olumsuz akımlardan korumak için giderek yükselen engeller uygulamaya başladılar (FLORA, 1983:461). Bu gelişmeler, dünya refahının arttırılması için daha önce gerekliliğine inanılan çok taraflı ticaret sisteminin aksamasına neden oldu (CONKLIN, 1995:401).

Nitekim, kriz yılları olan 1931-1936 yılları arasında bir takım (1931-1932 arasında İngiltere, Britanya, Kanada, İskandinavya, ABD; 1936'da Belçika, Hollanda, Fransa) ülkeler uluslararası sabit kurun temeli olarak görülen altın standardını terk etti (FOREMAN-PECK, 1983:216). 1931'de İngiltere neredeyse sembolü olarak

Libul edilebilecek olan, 1840'lerden beri uyguladığı İngiliz Ekonomi kimliğini, -Tierika'da Amerikan siyasal kimliğinin merkezini oluşturan serbest ticareti bu ianemde terk etti. Yukarıda da belirtilen, korumacılık anlayışının dünya ekonomile- -ne egemen olmayacak savunan İngiltere'nin tek, dünya ekonomisi içinde serbest ;aret ilkelerinden vazgeçtiği görülmektedir (STEVVART, 1980:60-64).

Bu dönemde, hükümetler artık sadece yabancı rekabete karşı gümrük tarifele- rini korumakla kalmadılar, daha önce uyguladıkları tarifeleri daha da artırdılar (THUROW, 1995:126). Ayrıca, depresyon döneminde tarımsal ürünlerin fiyatları r.vence altına alınarak, tarım bu dönemde desteklendi. Bu uygulamalar günümüzde r-gulanan "Ortak Tarım Politikaları'na" ilişkin olarak ileri sürülen garip paradoks- jinn temelini oluşturmaktadır.

Uluslararası ticaret alanında bu gelişmeler olmakla birlikte, bu dönemde Ba- tılı ülkeler ulusal sınırları içinde aldıkları devlet politikalarında toplumsal düzenle- -lerden daha çok, dönemin bir gereği olarak ekonomik düzenlemelere öncelik vermeye başladılar.

3. Keynesyen Yaklaşımın Popülerlik Kazanması

1920'lerin sonu ve 1930'ların başındaki klasik iktisadi düşünceye göre, mu- -fazakar bir maliye politikası resesyonist bir gidişe karşı uygulanacak en uygun ç- lemdi. Nitekim Amerika'da 1932 seçimlerinde hem demokrat hem de cumhuri- yetçi adaylar denk bütçe propogandası altında kampanyalarını yürüttüler. Para poli- tikalarda ise, gevşek bir para politikasının uygulanması düşüncesi bu konjonktür- kin uygun görüldü de, böyle bir uygulama ekonomik faaliyette şiddetli bir durakla- -anın yaşandığı bir ortamda, tek başına, pek bir işe yaramadı. 1930'ların sonuna doğru bu düşünce değişmeye başladı. Tam olarak bu değişimin bir nedeni olmasa - 'e en önemli anızalardan biri de Keynes'in 1936 yılında yayınlanan ve o dönem- cin iktisadi düşünce alanında olay yaratan ve daha sonraki dönemlerde iktisatçıları -temli ölçüde etkileyecek olan "General Theory of Employment, Interest and Money" isimli kitabıdır (SVVEEYZ, 1983:7).

Bu çalışmanın hazırlandığı döneme bakıldığında gerek söylemin gerekse o- -şturulan teorinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. 1929'da başlayan Büyük Buhran '932 yılına gelindiğinde içinden çıkılmaz bir hal aldı. Bu gelişme entelektüellerin, e temsilcilerin ve sıradan yurttaşların yaşadıkları dünyada bazı şeylerin yanlış gittiği onusunda düşünmeye başlamasına neden oldu.

Yaşanılan krizin kurallarına uygun biçimde yürütülmüş olsa bile, ser- -rest piyasa ekonomisi tarafından çözülmeyeceğini düşünüyorlardı. Çünkü, ekonominin, kendi kendine dengeye geleceğini ileri süren iktisatçıların, reflasyonist politikalarla altın standardını koruma, mali ortodoksiye sarılma, ritçeyi dengeleme, maliyetleri kısıtlamak şeklindeki görüşleri ekonomiyi daha da çıkmaz içine sürükledi (SOROS: 1998:127). Bunları bir analizle ortaya «yan ve müdahaleci devlet anlayışı çerçevesinde toplam talebin artırılmasına • önelik politikalarla krizin aşılabileceğini ileri süren J. Maynard Keynes, kla- sik iktisadi düşüncenin ilkeleri çerçevesinde hareket eden hükümetlerin ve «:isatçıların depresyonu kötüleştirdiğini iddia etti (Ayrıntılı bilgi için bkz. ATAÇ, 1997:6-11)

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kitlesel işsizliği ortadan kaldırmak yani dar anlamda tam istihdamı sağlamak hükümetlerin ekonomi politikalarının ana hedefi haline geldi. Bu konuda, Keynesyen argüman, sürekli kitlesel işsizliği ortadan kaldırmak için politik olmanın yanında ekonomik ağırlıklı bir argüman ileri sürdü.

Keynesyen argüman, tam istihdam durumunda işçilerin elde ettikleri gelirlerin toplam talebi artıracak ve bunun ekonomide uyarıcı bir etki yaratacağını ileri sürüyordu (CORRY, 1986:215-217). Keynesyen düşüncenin toplam talebin artırılmasına yönelik önlemleri, kitlesel işsizliğin siyasal ve toplumsal olarak patlama noktasına gelişine inanmalarından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, Büyük Buhran sırasında yaşananlar da bunu göstermektedir.

4. Planlı Ekonominin Liberal Ekonomiye Alternatif Olarak Ortaya Çıkması

Büyük Buhran'ın yarattığı sarsıntı, 1917 yılında Bolşevik İhtilaliyle kapitalizmden gürlütlü biçimde ayrılan Sovyetler Birliği'nin bu krizden etkilenmediğini de gözler önüne serdi. Bilindiği üzere, 1929-1936 arasında dünyanın büyük kısmı, özellikle liberal batı kapitalizmi büyük bir durgunluk içindeyken, Sovyet Sanayi üç kat büyüdü. Bunun yanında ülkede işsizlik de yoktu. Bu kazanımlar, 1930-1935 yıllarıdaki ideolojisi ne olursa olsun tüm araştırmacıları, Sovyet ekonomisini incelemeye yöneltti (GREGORY&STUART, 1995: 269-289).

Araştırmacılar, Sovyet ekonomisinin gözle görülür ikelliği ve etkisizliği ya da Stalin'in kolektifleştirme ve kitlesel baskı uygulamalarının kayfiliği ve vahşiliğiyle değil, daha çok SSCB'deki ekonomik yapıyla kendi ekonomik sistemlerini karşılaştırarak batıdaki ekonomik çöküşü ve batı kapitalizminin başarısızlığını incelemeye başladı. Bunun yanında, Sovyet sisteminin esası ve bu sistemden neler öğrenileceği de o dönem için önemli bir araştırma alanı oldu.

Çizelge 2'den de görüleceği üzere, 1913-1925 yılları arasında, Bolşevik İhtilali ve Birinci Dünya savaşı paralelinde gerek seçilmiş olan Avrupa ülkelerinde gerekse Sovyetler Birliğinde büyüme oranı düşüktür. Ancak, ilgili dönemde büyük bir dönüşüm geçiren Sovyetler Birliği'nde gerçekleşen GSMH'deki büyüme oranı oldukça düşüktür. Belirtilen dönem içinde seçilen ülkeler içinde en iyi büyüme 2.1 ile ABD ve Fransa'da gerçekleşirken, en kötü büyüme oranı -2.8 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleştiği çizelgeden anlaşılmaktadır. 1925-1938 yılları arasında ise tam tersine en düşük büyüme hızları 0.4 ile Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşirken (yukarıda ifade edilenleri doğrulayacak şekilde), en iyi büyüme oranı 5.4 ile Sovyetler Birliği'nde gerçekleşti.

Çizelge 2: Seçilmiş Batı Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin Reel Olarak Yıllık GSMH Büyüme Oranları

Seçilmiş Ülkeler	1913-1925	1925-1938
Fransa	2.1	0.4
Almanya	-0.5	3.6
Macaristan	-0.1	3.8
İtalya	0.7	1.1
İngiltere	-0.2	1.5
Sovyetler Birliği	-2.8	5.4
İsviçre	0.8	2.3
Amerika Birleşik Devletleri	2.1	0.4

Kaynak: FOREMAN-PECK, 1983:196.

Yapılan çalışmalar ve incelemeler Rusya'nın beş yıllık kalkınma planlarının, sistemin temel esası olduğunu ortaya koydu ve içinde bulunulan durgunluğun büyük ölçüde etkilediği ülkelerdeki sosyal demokrat partiler *plan ve planlama* anlayışını benimzediler ve gündeme getirdiler. Hatta, en seçkin ve saygın İngiliz kamu görevlilerinden ve düzenin savunucularından biri olan Sir Arthur Salter bile, ülke ve dünyanın içinde bulunduğu kısır döngüden kurtarmak için planlı bir ekonominin gerekliliğini kanıtlamak için *RECOVERY* başlıklı bir kitap yayınladı ve İngiliz orta yolu olarak nitelendirilen düşünceye sahip kamu otoriteleri *Siyasi ve Ekonomik* denilen tarafsız bir düşünce üretim merkezi (think-tank) kurdular. Gelecekte başbakan olacak olan, Harold Macmillan gibi muhafazakarlar dahi bizzat planlama anlayışının, o dönem için, sözcülüğünü yaptılar. Bunların yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın baş aktörleri olan Naziler de bu fikri benimsedi ve kendilerine mal ettiler. O dönem için Hitler "dört yıllık plan" denilen bir plan yürürlüğe koydu (HOBBSAWM, "996:117). Kısaca, bir anda durgunluğun atılması için planlı ekonomi popülerlik kazandı. Bu gelişme kendini ekonomi literatüründe de hissettirdi. Nitekim, o döneme kadar pek sıcak bakılmayan devlet müdahalesi, Keynes'in argümanında daha net görüleceği üzere önem kazandı (ATAÇ, 1997:9). İki savaş arası dönemde kapitalist sistemin çok da iyi işlemediği görüldü.

5. İki Savaş Arası Dönemde Güç Merkezinin Amerika'ya Kayması

Krizin bu kadar şiddetlenmesindeki diğer bir neden, savaşın etkisiyle de güç dengelerinin değişmeye başlamış olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı bir anda, Amerika Birleşik Devletleri'ni dünyanın en büyük gücü haline getirdi (FRÖBEL vd, 1983:6). 3unda, savaş döneminde Amerika'nın, kısa süreli olarak katılsa da, savaşın uzağında kalması konusundaki kararlı tutumu etkili oldu.

Çizelge 3: Amerika Birleşik Devletlerinin Alacakları, 1923-1945 (milyon dolar)

Borçlular	Anapara	Faiz	Toplam Borç	Geri Odeme Tarihi
Avusturya	24	1	25	1930 (Mayıs)
Belçika	377	41	418	1945 (Ağustos)
Çekoslovakya	92	23	115	1925 (Ekim)
Estonya	12	42	14	1925 (Ekim)
Finlandiya	8	1	9	1923 (Mayıs)
Fransa	3 341	684	4 025	1926 (Nisan)
İngiltere	4 075	525	4 600	1923 (Haziran)
Yunanistan	15	3	18	1929 (Mayıs)
Macaristan	2	-	2	1924 (Nisan)
İtalya	1 648	394	2 042	1925 (Kasım)
Yugoslavya	51	12	63	1926 (Mayıs)
Letonya	5	1	6	1925 (Eylül)
Litvanya	5	1	6	1924 (Eylül)
Polonya	160	19	179	1924 (Kasım)
Romanya	36	8	42	1925 (Aralık)
Toplam	9 851	1 715	11 567	

Bu yöntemle Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında ekonomisinin kesintiye uğramasına izin vermedi ve bu savaşın kazançlı çıktı (ISAAC, 1991:83). Örneğin, 1929 yılına gelindiğinde dünya toplam çıktı düzeyinin %42'den fazlasını Amerika Birleşik Devletleri üretmekteydi. Özetle, Birinci Dünya Savaşı bitikten sonra Amerika Birleşik Devletleri pek çok bakımdan uluslararası

alanda dominant bir ekonomiye sahip oldu.(FAULKNER, ss 583-599) Birinci Dünya Savaşı Amerika Birleşik Devletleri'ni dünyanın en büyük gücü haline getirmekte kalmadı, aynı zamanda tüm dünyanın en alacaklı ülkesi konumuna da getirdi. Çizelge 3'e bakıldığında Amerika'nın alacaklı ülke olması ve kimlerden alacaklı olduğu görülmektedir.

Çizelge 4: Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'ya Sağladığı Mali Kaynaklar, Mart 1919 (milyon dolar)

ÜLKELER	TUTAR
Fransa	2 950 762
İngiltere	4 166318
İtalya	1 648 034
Belçika	347 691
Rusya	187 034
Çekoslovakya	61 256
Romanya	28 205
Sırbistan	26 175
Yunanistan	15 000
TOPLAM	9 544 744

Savaş sırasında, İngilizler dış yatırımlarının dörtte birini savaş gereçleri almak için satmak zorunda kaldı. Fransa da kendi yatırımlarının yaklaşık olarak yarısını Avrupa'daki belirsizlik ve bunalımlarla kaybetti. Kısaca, Avrupa'da savaş öncesi dönemde nispi olarak kuvvetli olan ülkelerin her türlü güçleri zayıfladı. Buna karşılık, savaş dönemine borçlu bir ülke olarak başlayan Amerika, savaş borç veren ülke olarak bitirdi.

Yukarıdaki açıklamalar da dikkate alındığında, Amerika Birleşik Devletleri olmadan dünya ekonomik krizini açıklamak mümkün değildir. 1920'li yıllarda, her türlü gelişmeye rağmen, Amerika Birleşik Devletleri hem dünyanın önde gelen ihracatçısı hem de İngiltere'nin ardından önde gelen ithalatçı ulusuydu. Bu ülke tek başına en çok gelişmiş on beş ulusun tüm ihracat ürünlerinin yaklaşık %40'ını ithal etmekteydi. Bu oran, krizde Amerika'nın rolünü dolaylı yoldan açıklamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri Büyük Buhran'ın ortaya çıkışında belli bir rol üstlenmesine karşın, Buhran'ın kurbanı da olmuştu. Nitekim, 1929'dan 1939'a kadar geçen dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin ithalatında %70 oranında bir gerileme olurken, aynı oranda ihracatı da azaldı. Bu dönemde dünya ticareti 1/3 oranında daralırken, Amerika Birleşik Devletleri'nin ithalatı neredeyse çöktü.

Bu açıklamalar krizin daha çok ekonomik boyutunu ortaya koymasına karşın, krizin kökeni bakımından daha çok siyasal ağırlıklı gelişmelerin Kıta Avrupa'sında geliştiği de unutulmamalıdır. Çünkü, Versailles Barış Konferansı'nın sonuçları gerek krizin gerekse İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasında önemli bir yer tutmaktadır.

6. Almanya'nın Güçlenmesi ve Dış Borçlar

Versailles Barış Konferansı'nda (1919) Almanya Birinci Dünya Savaşı'nın hem ulusal yeniden yapılanmanın sağlanması hem de galip gelen güçlere savaş taz-

minatını ödeme yükümlülüğüne girdi. Bu gelişmeler her ne kadar bir ceza ise de, bazı siyaset bilimciler bunu Alman milliyetçiliğine verilen bir armağan olarak nitelendirmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. HOBBSAWM, 1992).

Savaş sonrası dönemde, tazminatlar bitmek bilmeyen tartışmalara ve krizlere yol açtı. Amerika Birleşik Devletleri, bu anlaşmazlıkların giderilmesinde o dönemde denge unsuruydu. Belki de Amerika'nın bu görevi üstlenmesindeki sebep savaş dönemindeki ticaret nedeniyle Almanya'dan alacaklı olan bir ülke olmasıydı. Bu nedenledir ki Amerika Birleşik Devletleri müttefikleri pek hoşnut kalmasa da Almanya'nın borçları ve bunların ödenmesi konusunda sağlanması gereken kolaylıklar ve ödeme periyotları konusunda daha ılımlı davranılması gerektiğine işaret ederek, yeni öneriler gündeme getirmişti. Bunlardan Dawes ve Young Planı önemlidir. 1924'te hazırlanan "Dawes Planı" Almanya'nın yıllık olarak ödeyeceği miktardan belirlerken (CARR, 1973:82), 1929'da hazırlanan "Young Planı" ise ödeme planını değiştirdi (CARR, 1973:123).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Almanya'nın ödemek zorunda kaldığı bu tazminatlar ve ülkenin iman için gerekli olan yatırımları yapması için ithalatını artırması ve iç kaynaklarını en verimli şekilde kullanmasını gerektirdi. 1933'te Almanya'nın başına gelen Nasyolist Sosyalist partinin lideri Hitler borçlarını artırdı ve dört yıllık planlarla da ülke ekonomisini iyileştirme konusunda üstün çaba harcadı.

Büyük Buhran ve savaş tazminatlarının haksız olarak düşünülmesi ve sıfır toplamı oyunda genel yargının Alman ulusu arasında yayılması bir anda Hitler ve yoldaşlarının görüşlerinin genel olarak kabul edilmesine yol açtı. Almanya bu dönemden sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç dönemine kadar iyi bir ekonomik gelişim gösterecektir. Ancak, savaş ekonomisi çerçevesindeki bu gelişim kamu harcamalarının genel ekonomi içerisindeki payını oldukça artırdı.

Büyük ölçekli krizlerin hem global hem de bölgesel olarak meydana geldiği düşünüldüğünde, kriz kaynaklı gelişmeler de diğer ülkeleri kolayca etkilemiştir. Bu etkileşim çoğunlukla sosyal çatışmalar şeklinde kendini göstermektedir (HUGHES, 1995:527). Bu sosyal nitelikli çatışmaların en ileri safhası olarak savaşlar düşünüldüğünde, buhranın ve buhran döneminde Almanya'nın ödemek zorunda olduğu tazminatlarının global nitelikli bir sosyal krize yol açacağı o dönem için düşünülmüyordu. Nitekim de öyle oldu. Dış borçların, tazminatların ve krizin kamçıldığı milliyetçilik duyguları tüm dünyayı büyük bir sosyal çatışma içine yani savaşa sürükledi.

7. Büyük Buhran'ın Şiddetlenmesinde Amerika'nın Rolü

Büyük Buhran'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde talebin yavaşlamasını önlemek amacıyla tüketimi artırmak ve krizi önlemek amacıyla aldığı önlemler krizi şiddetlendirdi. Bunun yanında, gayrimenkul alanında meydana gelen spekülasyonla ısınmadan etkilenen bankalar, hayalperest iyimserlerin ve finans dolandırıcılarının her zamanki yardımı sayesinde krizin boyutu daha da büyüdü. Ekonomiyi bu kredi ısınması karşısında kırılan hale getiren unsur, tüketicilerin akıldıkları kredileri ancak geçimlerini sağlayacak geleneksel tüketim malları satın almamalarıdır. Bunun yerine insanlar dayanıklı tüketim mallarını satın almaya başladı.

Tüm bu gelişmeler ilk bakışta, Amerika Birleşik Devletleri ile dünyanın geri kalan kısmı arasında bir gelişme asimetrisini ve buna bağlı uluslararası ekonomide çarpıcı ve büyüyen bir dengesizliği, daha genel bir ifadeyle varolan dengenin çözümlenmesi ve yeni bir dengenin kurulmasını göstermektedir. Bir takım çevreler bu geçiş döneminde dünya sisteminin işlemediğini öne sürmektedir. Çünkü, 1914'ten önce dünya dengesinin merkezinde yer alan İngiltere'nin aksine Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın geri kalan kısmına fazla ihtiyaç duymadı. Yeni denge oluşumu, merkez kaymaları ve güçlü devletlerin savaş sonrası içine düştükleri borç krizi, 1929 buhranında önemli bir yere sahiptir. Bu borç kısıt döngüsü, dünya ekonomisinin uzun süreli büyümesini sağlamaya yönelik talep oluşumu sağlayamamasına neden oldu. Bu beraberinde ücretlerde düşme ve işsizlik meydana getirdi (TOPRAK, 1997:44). Daha önce belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda dünyanın önde gelen gücü olarak çıkan Amerika bile, bu olumsuz gelişmelerden nasibini aldı.

8. Kriz Döneminin Belirleyicileri: Uzun Süreli Dalgalar

Kriz genel hatlarıyla bu şekilde gelişti ve bunun da daha önceki dalgalanmalar gibi, kısa süreli olacağı, hatta orta vadeli bile olsa, er ya da geç sona ereceği düşünülürdü. Buna karşın bu dalganın hem boyu hem de genişliği beklenildiği gibi kısa dönemde normale dönmedi. 1929'da başlayan kriz 1932 yılından sonra en şiddetli dönemini geçirdi. 1930'lu yılların sonunda Japonya ve İsviçre'nin üretim düzeyleri arttı ve durgun olan Alman ve İngiliz ekonomilerinde canlanma görüldü. Ancak beklenen yükseliş gerçekleşmedi ve dünya depresyon içinde kalmaya devam etti. Bu durum hiç şüphesiz, Amerika'da daha büyük bir sonuç meydana getirecek şekilde kendini gösterdi. O dönemin Başkanı Roosevelt durgunluktan kurtulmak için "New Deal" politikasını uygulamaya soktu (GAIBRAITH, 1975:182-185).

Bu politikanın temel ögesi resesyon ve stagfasyona karşı bütçe açıkları veren ve devlet borçlarının büyümesine göz yumarak aktif bir maliye politikasıydı (SWEEZY, 1983:7). Ancak bu politika uygulamada bekleneni vermedi. Çünkü, bu yeni düşünceler Roosevelt idaresince pek zayıf ve çekingen uygulandı. Nitekim, 1936-1940 arasında ne bütçe harcamaları ne de bütçe açıkları göze batan bir biçimde büyümedi. 1933'te %25 civarındaki işsizlik oranı 1937'de %14'e kadar düştü. Ancak, bu baştan Keynesyen anti-konjonktürel politikaların hükümet tarafından bilinçli olarak uygulamasından ziyade, konjonktür dalgasının kendiliğinden genişlemesi fazından ileri geldi. Dahası, 1937 yılı sonunda Amerika'nın yeniden resesyona yönelen bir konjonktür dalgası ile birlikte, işsizlik yeniden tımanmaya başladı ve %19'lara ulaştı.

9. Krize Bağlı Olarak Değişen Hükümetler ve İdeolojik Eğilimler

Bunların yanında, Büyük Buhran hem siyaset hem de kamusal düşünceler üzerinde etki meydana getirdi. Nitekim, 1930-1931 yılları arasında 12 ülkenin 10'unda askeri darbeye olmak üzere hükümet ve rejimler değişti. Büyük Buhran bu değişim sürecinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Herbert Hoover gibi sağ partiler, Avustralya ve İngiltere'deki gibi sol partiler karşı görüşteki partilere yerlerini bıraktılar. Bu siyasi değişimler sonucunda Japonya (1931) ve Almanya (1933) ulusalcı, savaş yanlısı ve fiilen saldırgan partilerin zafer kazanmasına neden oldu. Bu gelişme, çoğu iktisat tarihçisi tarafından, Büyük Buhran'ın en uzun vadeli ve uğursuz sonucu olan İkinci Dünya Savaşı'nın kapılarını açtığını ileri sürmektedir (KEGLEY&WITTKOFF, 1993:82).

men veya kısmen askıya alan Bolıvya, Peru, Şili ve Uruguay'a, 1932 'de Kolombiya ve 1933'de Arjantin ve Küba eklendi. Latin Amerika ülkelerinde kamu gelirlerinin ve ihracat gelirlerinin ciddi biçimde düşmesi ve borç yükünün hafifletilmesi sonucunda mali baskı giderek şiddetlendi. Bu ülkelerde dış borç servisinin kamu gelirlerinin ortalama olarak üçte birine eşit olduğu, hatta 1931'de Bolıvya'da asıl oran %72.7'ye ulaştığı saptanmaktadır.

Çizelgedeki veriler, borç servisinin ihracat gelirlerine oranının 1930'dan itibaren ciddi bir artış gösterdiğini göstermektedir. Bunun en önemli nedeni, söz konusu ülkelerin ihrac ettikleri ürünlerin fiyatlarındaki düşüştür. Bunun yanında, krizin etkisiyle ülkelerin içe kapanmasına bağlı olarak dünya ticaret hacmindeki daralma da önemli bir etkidir.

1930'lu yılların başlarında az gelişmiş ülkelerin dış borç servisini yerine getirememelerinde belirleyici olan ana etkenler dünya ticaret hacmindeki hızlı daralma, ihrac edilen ürünlerin fiyatlarındaki hızlı düşme ve döviz rezervlerinin çok yetersiz olmasıdır.

İki savaş arası dönemde, özellikle 1929 krizinden sonra ithal ikameci ve korumacı politikaların uygulamaya konulması bu ülkelerde dış borçlanmanın büyük ölçüde hızını kesti ve dış borç stoğu azaldı. Bununla birlikte bazı Latin Amerika ülkeleri özel ve kamusal kaynaklardan borçlanmayı sürdürdü. Ancak, borçlanmanın ana eksenini esas olarak sömürgelere kaydı.

Bu dönemde sömürge ekonomilerinin oluşturulması doğrultusunda, belirtilen yöreler ağır borç yükü altına sokuldu. Gerek kamusal gerekse özel ödünç vermeler sömürgelerdeki sermaye birikiminin çok önemli kaynaklarını oluşturdu. Sömürgelerin merkez ülkelerinin pazarı ve öncelikli madde kaynağına dönüştürülmesinde dış borç verme mekanizması etkin bir araç olarak kullanıldı (SÖNMEZ, 1998:84)

Çizelge 5: Dış Borç Servisi

Ülkeler	Kamu Oranı (%) Borç Servisinin Gelirlerine Oranı (%)				
	1931	1930	1931	1932	1933
Arjantin	36,9	18,2	22,5	27,6	30,2
Bolıvya	72,7	13,5	24,5	50,0	30,2
Brezilya	25,0	23,5	28,4	41,0	45,1
Şili	32,2	18,0	32,9	102,6	81,9
Küba	—	14,0	15,6	21,8	29,6
Peru	34,3	9,5	16,3	21,4	21,7
Uruguay	—	9,7	22,4	36,3	31,3

Kaynak: Avromovic, 1958:194.

11. Büyük Buhran'ın Güçlendirdiği ve XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğın Etkileyen Anlayışlar

Büyük Buhran'ın hem küreselliğini hem de etkisinin derinliğini uzun dönemler itibarıyla hissettirmesinin nedeni ise, Japonya'dan İrlanda'ya, İsveç'ten Arjantin'e, Yeni Zelanda'dan Mısır'a kadar geniş bir alanda ürettiği evrensel siyasa kanışıklıklardır. Nitekim krizin yarattığı etkinin derinliği sadece kısa vadeli siyasa

değişimleri değil, 19. yüzyılın ekonomi ve sosyal anlayışının yeniden düzenlenmesi konusundaki beklentileri de olumsuz yönde etkiledi. Bu gelişmeler, kriz döneminin yükümlerini gidermek ve 1913 dönemi dünya dengelerine dönmek konusunda bir imkansızlığı ifade etmekteydi.

Bunlara paralel olarak, Büyük Buhran döneminde liberal anlayış büyük yara aldı ve dünyada ekonomik-politik hegemonya için birbirleriyle yarışan üç anlayış ortaya çıktı. Bunların ilki Marksist komünizmdi. Bu anlayış gücünü, 1938'de Amerikan Ekonomi Birliği'nin de kabul ettiği Sovyetler Birliği Planlı ekonomisinin krizden en az yara ile kurtulmasından almaktaydı. Bu nedenle, kriz döneminde başarılı olan bu sisteme doğru dünya ekonomilerinde bir hareketlenme olmaya başladı.

Serbest piyasaların optimalliğine olan inancı kaybeden ve komünist olmayan işçi hareketlerinin ilmi sosyal demokrattıkla birleşerek meydana getirilen kapitalizmin yeni versiyonu ikinci anlayış oluşturmaktadır. Bu anlayış, müdahaleci devlet anlayışı olarak da tanımlanmaktadır. Ancak, 1938 yılı itibarıyla bu anlayış, Büyük Buhran sona erdiğinde böyle bir durumun bir daha olmasına izin verilmemesi ve en iyi durumda bile klasik serbest piyasa liberalizminin bariz başarısızlığından kaynaklanan deneyime bir hazırlık anlamında bilinçli bir program ya da bir siyasi alternatif değildi.

Üçüncü anlayış ise faşizmdi. Büyük Buhran faşizmi bir anda dünya hareketine dahası dünya için bir tehlikeye dönüştürdü. Faşizmin Alman versiyonu olan "Nasyonal Sosyalizm" hem 1880'lerden beri uluslararası geleneksel haline gelen neoklasik ekonomik liberalizm teorilerine düşman oldu hem de ne olursa olsun toplumun işsiz kalmaması yönünde hareket etti. Büyük Buhran ile başa çıkma konusunda diğer anlayışlara göre, daha hızlı ve başarılı sonuçlar alınmış olması korumacılık temelinde milliyetçilik duygularının artmasına neden oldu. 1933 yılıyla birlikte Hitler'in güç kazanması, dünya güç dengelerinin oluşumu ve değişimi konusunda yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 1938-1944 arasında yoğun olarak kendini hissettiren Amerikan hegemonyası döneminde bile Alman ekonomik ve askeri gücündeki artış bunun bir göstergesidir. Bu gelişmeler, öncelikle, Avrupa hızlı bir silahlanma sürecine sokacak, bu sürecin ardından ise 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olacak ve dünya güçlerinin büyük bir mücadelenin içine girmesine neden olacaktır (KENNEDY, 1994:348-349).

SONUÇ

1918 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle beklenildiği gibi 1913 refah dönemine dönülemedi. Bu dönemde talep eksikliği, ücretlerin düşüklüğü ve işsizlik oranlarının yükseldiği, 1918-1929 arası ekonomik göstergelerin bozulmasına ve buna bağlı olarak merkez kaymalarına neden oldu. 1929 yılında kendini hissettiren Büyük Buhran'dan kurtulmak için yapılan faaliyetler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde dünya ülkelerinin altına girdiği büyük borç ve savaş tazminatlarının dünyada uyandırdığı milliyetçilik akımları dünyayı daha büyük bir felakete sürükledi.

1918-1945 arasındaki Felaket Çağı adını yakışır bir şekilde iki dünya savaşı ve büyük bir ekonomik krizi kapsamaktadır. Bu periyotta dünya güç merkezi önce İngiltere'den Amerika'ya kaydı. 1929 Büyük Buhran'ı ise dünya ekonomileriyle

birlikte dünya siyasi ve sosyal dengelerini sarstı ve yeni denge merkezçikleri oluşturdu.

Büyük Buhran'ın dünya siyasi tarihine bıraktığı en büyük hediye olan milliyetçilik hareketleri, 1932'de Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada hızlı bir silahlanma savaşının başlamasına neden oldu. Bu süreç 1939 İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlık aşamasıydı. Bu nedenledir ki, belirtilen yaklaşık 25 yıllık bir zaman periyodunu kapsayan dönem dünya sosyal-siyasi ve ekonomik dengelerinin belirlenmesi ve XXI. yüzyıl dünya dengelerinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKLAR

- AVROMOVIC D.(1958), *Debt-Servicing Capacity and Postwar Growth in International Indebtness*, John Hopkins University, Baltimore.
- ALBERTINI J. M. (1983), *Ekonomik Sistemler (Çev. Cafer UN AY)*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- ATAÇ Beyhan (1997), *Maliye Politikası:Gelişim, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları, Geliştirilmiş Dördüncü Baskı, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No:18, Eskişehir.*
- CARR E. H.(1973), *International Relations Between The Two World Wars:1919-1939*, The Macmillan Press Ltd., Great Britain.'
- CONKLIN John G., "From GATT to The World Trade Organization: Prospects for a Rule-Integrity Regime", (eds. C. Roe Goddard, John T. Passe-Smith, John Conklin), *International Political Economy: State Market Relations in The Global Order*, Lynne Rienner Publishers, USA.
- CORRY B. (1986), "Keynes's Economics: Revolution in Economic Theory or in Economic Policy", (Ed. R.D.C. Black), *Ideas in Economics*, Totowa: Barnes and Noble Books.
- DAVIS J. S. (1975), *The World Between The Wars 1919-1939: An Economist's View*, John Hopkins University Press, London.
- EDGE David and LINTNER Valerio (1996), *Contemporary Europe: Economics, Politics and Society*, Prentice Hall, Great Britain.
- FAULKNER Harold Underwood, *American Economic History*, Eighth Edition, Harper&Row, Publishers, 1960, New York
- FLORA Peter (1978), *State, Economy and Society in Western Europe 1815-1975: A Data Handbook in Two Volumes*, Chicago.
- FOREMAN-PECK James (1983), *A History of The World Economy: International Economic Relation Since 1850*, Harvester Wheatsheaf, Great Britain.
- FRÖBEL Folker vd. (1983), *Dünya Ekonomisi, Bunalm ve Siyasal Yapılar*, (Çev. Orhan Esen vd.), Belge Yayınları, İstanbul.
- GAIBRAITH John Kenneth (1975), *The Great Crash 1929*, Penguin Books, Great Britain.
- GREGORY Paul R. and STUART Robert C. (1995), *Comparative Economic Systems*, Fifth Edition, Houghton Mifflin Company, USA.

- HIRST Paul and THOMPSON Grahame (1998), Küreselleşme Sorgulamıyor, (Çevirenler: Elif YÜCEL ve Çağla ERDEM), Dost Kitabevi.
- HOBSBAWM Eric (1996), *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı* (Çev. Yavuz ALOGAN), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- HOBSBAWM Eric (1992), *Nationals and Nationalism Since 1780*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HUGHES Barry B. (1995), "The Future of The Global Political Economy", (eds. C. Roe Goddard, John T. Passe-Smith, John Conklin), *International Political Economy: State Market Relations in The Global Order*, Lynne Rienner Publishers, USA.
- ISAAK Robert (1991), *International Political Economy: Managing World Economic Change*, Prentice-Hall International Editions, New Jersey.
- KEGLEY Charles W. And WITTKOFF Eugene R. (1993), *World Politics: Trend and Transformation*, Fourth Edition, The Macmillan Press Ltd., New York.
- KENNEDY Paul (1994), *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, (Çev. Birtane KARANAKÇI), 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MUNDELL R. A. (1981), "International Trade and Factor Mobility", (ed. J. N. Bhagwati), *International Trade: Selected Reading*, Cambridge, MIT Press.
- ROSTOW Wolt W. (1978), *The World Economy: History and Prospect*, Austin.
- SOROS George (1998), *The Crisis of Global Capitalism*, Public Affairs, USA.
- SÖNMEZ Sinan (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm: Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge Kitabevi, Ankara.
- STEWART Michael (1980), *Keynes Devrimi*, (Çev. A. Baltacıgil), Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.
- SWEEZY Paul M. (1983), "ABD'de Ekonomik Kriz", (Çev. Kemal Çakman), *Dünya Ekonomisinde Bunahım*, Basım Yayın ve Dağıtım A.Ş.
- TOPRAK Metin (1997), *Yeni İktisat*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- THUROW Lester (1995), "A New Economic Game", (eds. C. Roe Goddard, John T. Passe-Smith, John Conklin), *International Political Economy: State Market Relations in The Global Order*, Lynne Rienner Publishers, USA.